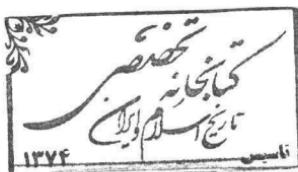

قدرت نرم ایران در آسیای مرکزی و قفقاز

تألیف و تدوین:
دکتر جعفر حق پناه
سیمین شیرازی موگویی
شیوا علیزاده

مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات
 بین المللی ابرار معاصر تهران

۱۳۹۳

عنوان و نام پدیدآور	سرشناسه : حق‌بناه، جعفر، ۱۳۴۸-
مشخصات نشر	قدرت نرم ایران در آسیای مرکزی و قفقاز
مشخصات ظاهری	تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۹۳.
فروست	ص: مصور، نمودار؛ ۵/۲۱x۵/۱۴ س.م.
شابک	۳۹۶: انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۹۶.
وضعیت فهرست‌نویسی	۱۳۵۰۰: ۹۷۸۹۶۴۵۲۶۲۲۳-۳: قیای مختصر
پادداشت	فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است
پادداشت	: کتابنامه.
شناسه افزوده	Shirazi Moghbiri، Simeen
شناسه افزوده	علیزاده، شیوا
شناسه افزوده	مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران
شماره کتاب‌شناسی ملی	۳۷۸۲۱۹۶:

انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران؛ ۱۳۹۶
 تهران: صندوق پستی ۳۸۴۹ - ۱۵۸۷۵، تلفن: ۷ - ۸۸۷۵۶۲۰۳ نماير: ۸۸۵۰۰۲۵۰

نشانی اینترنت: www.tisri.org پست الکترونیک: info@tisri.org

قدرت نرم ایران در آسیای مرکزی و قفقاز
 نظرارت و اجر: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران - معاونت پژوهشی
 نویسنده: دکتر جعفر حق‌بناه، سیمین شیرازی موجوبی، شیوا علیزاده
 صفحه‌آر: منصوره سعادت
 چاپ نخست: اسفند ماه ۱۳۹۳
 چاپ و صحافی: باقری
 کد باقیابی در کتابخانه دیجیتالی دید: 5E4D3B1
 شابک: ۳ - ۲۲۲ - ۵۲۶ - ۹۶۴ - ۹۷۸
 شمارگان: ۱۲۰۰ نسخه
 قیمت: ۱۳۵۰۰ تومان
 همه حقوق محفوظ است.

پیشگفتار

مناطق آسیای مرکزی و قفقاز - که اصطلاحاً «اوراسیا» هم خوانده می‌شوند - کانون‌های بلافصل حوزه فرهنگ و تمدن ایرانی به شمار می‌آیند. پیوندهای دیرین و گستاخانه‌تر مردمان این مناطق با فرهنگ و تمدن ایرانی در ابعاد دینی و مذهبی، زبان و ادبیات، موسیقی، هنر، معماری، فرهنگ عمومی و سبک زندگی به گونه‌ای است که حتی تجزیه سیاسی از ایران در دوره تزارها و بعدها سلطه کمونیسم و ایران‌ستیزی هفتاد ساله در دوران اتحاد جماهیر شوروی نیز به رغم ضربات سنگین واردہ نتوانست انقطاع از ایران فرهنگی را رقم زند. بالعکس فروپاشی این امپراتوری فرصتی تاریخی برای احیای این پیوندها متناسب با شرایط تازه فراهم آورد. ارزیابی کارکرد و موقعیت کنونی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز به جهت میزان بهره‌گیری از این فرصت تاریخی یکی از اهداف این پژوهش و بخشی از محتوای کتاب حاضر را شکل می‌دهد.

تحلیل پیوستگی‌های هویتی و نفوذ فرهنگی ایران در خردمناظم‌ها و مناطق دور و نزدیک و مشخصاً آسیای مرکزی و قفقاز، از زوایای گوناگونی امکان‌پذیر است و در هر حالت، به صورت‌بندی نظری و مفهوم‌بندی و پژوهش روشنمند و نیز گردآوری داده‌های مستند و روزآمد از منابع معتبر نیاز دارد تا محقق را از درافتادن به ورطه برداشت‌های سطحی ژورنالیستی و عامیانه و یا مباحث انتزاعی روشنفکرانه وارهاند. مؤلفان این متن رهیافت «قدرت نرم» را برای شناخت مبانی نفوذ و توان جذب و اقناع براساس مؤلفه‌های هویت و فرهنگ ایرانی را به عنوان چهارچوب نظری پژوهش برگزیده‌اند. در رویکرد ایرانی

می‌توان قدرت نرم را برابر قابلیت «الهامبخشی» قرار داد که در سند «چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در ۱۴۰۴» مورد اشاره و تأکید قرار گرفته است. بر این اساس، تلاش شده تا با شاخص‌سازی‌هایی چند از قدرت نرم، ادراک ایرانی و دانش بومی ارائه گردد.

از ارزیابی عملکرد، در راستای عینیت‌بخشی و بالفعل سازی مبانی قدرت نرم و الهامبخشی ایران در اوراسیا که بگذریم، ویژگی مهم این کتاب را می‌توان تمرکز بر رویکرد آسیب‌شناسی دانست. پرواضح است که اوراسیا عرصه‌ای بی‌رقیب و کاملاً هموار نبوده و تحقق غایای مطلوب فرهنگی ایران با موانع و چالش‌های پرشماری روبرو بوده و هست. گفتمان‌های هویتی رقیب در این منطقه پرشمار و پرمخاطب هستند و از ظرفیت‌های فراوان ساخت‌افزارانه و نرم‌افزارانه برای افزایش قدرت اقناع و جذب مردمان این منطقه برخوردارند. به موازات و حتی مؤثرتر از این گفتمان‌ها، می‌بایست به تناقض‌نماهایی اشاره کرد که تحقق قدرت نرم و الهامبخشی ایران را به چالش می‌کشند. صرف نظر از نبود راهبرد مدون، برنامه‌ریزی‌های غیرواقع‌بینانه و شعاری و ناهمانگی مراکز ذی‌ربط و نیز مدیریت‌های ناکارآمد، در حالی که اسلام سیاسی، اسلام و تشیع و یا زبان فارسی از منابع قدرت نرم ایران در میان طیفی از مخاطبان در برخی کشورهای منطقه بهشمار می‌آیند، در عین حال و هم‌زمان در جمهوری‌های دیگر نسبت به آنها مقاومت و دافعه پدید آمده است. گفتمان‌ها و دولت‌های رقیب نیز از همین چالش در جهت تضعیف مبانی الهامبخشی ایران و تقویت قدرت نرم خویش بهره می‌برند و کمایش توفیقاتی هم داشته‌اند.

به همین دلیل و با امعان نظر به این وضعیت معماگونه، پرتناقض و پیچیده و پس از تحلیل گفتمان‌های هویتی موجود و در مقام مفهوم‌سازی برای تحقق و بالفعل شدن قدرت نرم و الهامبخشی کشورمان، در ادامه کتاب بر مفهوم «ایران فرهنگی» تأکید شده است.

البته پرداختن به این مهم و مدل‌سازی بر مبنای مفهوم ایران فرهنگی، نیاز به انجام پژوهش‌های مبسوط بیشتری دارد که در این پژوهش، پرداختن به آن به دلیل دسترسی نداشتن به استناد بالادستی و در اختیار نبودن داده‌های جامع و نیز محدودیت زمانی، به طور کامل امکان‌پذیر نبوده است. بدین جهت، تحقیق حاضر را می‌توان کوششی مقدماتی در طرح مسئله و مفهوم پردازی به شمار آورد.

به لحاظ فرایند تدوین، این کتاب محصول تلاش گروهی دانشجویان دوره مطالعات منطقه‌ای و گرایش آسیای مرکزی و قفقاز در مقطع دکترا در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران است. آقایان حسین صوراناری، محمدرضا صالحی و خانم‌ها مژگان گلچین، سیمین شیرازی و شیوا علیزاده در گردآوری داده‌ها و توضیحات مربوط به کشورهای ازبکستان، تاجیکستان، جمهوری آذربایجان، ارمنستان، و ترکمنستان نقش فعالی داشتند. این تکنگاری‌ها توسط خانم‌ها سیمین شیرازی و شیوا علیزاده در قالبی جدید درآمد. همچنین علاوه بر تکمیل و به روزرسانی داده‌ها، چهارچوب‌بندی نظری و تحلیلی، ارزیابی عملکردها و نیز بخش آسیب‌شناسی و تحلیل چالش‌ها و موانع به آن اضافه گردید که از مساعی همه این عزیزان سپاسگزاری و قدردانی می‌شود. با این همه، مسئولیت کاستی‌های کتاب به عهده این‌جانب است و پیشنهادها و نقدهای سازنده خبرگان و صاحب‌نظران، به دیده منت پذیرفته می‌شود.

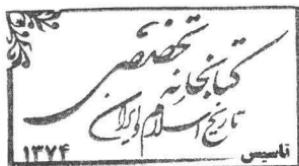
نام خدای است بدان ختم کن

فاتحه فکرت و ختم سخن

جعفر حق‌پناه

استادیار دانشگاه و هیئت‌مدیره انجمن

ایرانی مطالعات منطقه‌ای

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۱۷	کلیات
۳۱	فصل اول: سیماه کلی اور آسیا
۳۱	۱. جمعیت و اقوام
۳۱	۱-۱. جمهوری ارمنستان
۳۲	۱-۲. جمهوری آذربایجان
۳۳	۱-۳. جمهوری ازبکستان
۳۴	۱-۴. جمهوری تاجیکستان
۳۵	۱-۵. جمهوری ترکمنستان
۳۷	۲. زبان
۳۷	۲-۱. جمهوری ارمنستان
۳۸	۲-۲. جمهوری آذربایجان
۳۹	۲-۳. جمهوری ازبکستان
۴۰	۲-۴. جمهوری تاجیکستان
۴۲	۲-۵. جمهوری ترکمنستان
۴۲	۳. مذهب
۴۲	۳-۱. جمهوری ارمنستان

۲-۳. جمهوری آذربایجان.....	۴۳
۳-۳. جمهوری ازبکستان.....	۴۳
۴-۳. جمهوری تاجیکستان.....	۴۷
۵-۳. جمهوری ترکمنستان.....	۵۲
فصل دوم: منابع قدرت نرم ایران در منطقه	
جمهوری ارمنستان.....	۵۹
روابط دو کشور در دوره پیش از استقلال.....	۵۹
روابط دو کشور در دوره پس از استقلال.....	۶۱
تبادلات فرهنگی.....	۶۴
ادبیات و زبان.....	۶۵
موسیقی.....	۶۸
آداب و رسوم.....	۶۹
رسانه و سینما.....	۷۰
معماری.....	۷۳
جمهوری آذربایجان.....	۷۶
روابط دو کشور پیش از دوره استقلال.....	۷۶
روابط دو کشور پس از دوره استقلال.....	۷۸
ادبیات و زبان.....	۷۹
موسیقی.....	۸۳
آداب و رسوم.....	۸۳
رسانه	۸۴
منذهب	۸۵
جمهوری ازبکستان.....	۸۶

روابط دو کشور پیش از استقلال	۸۶
روابط دو کشور پس از استقلال	۸۷
تبادلات فرهنگی	۸۷
گردشگری	۸۷
آسیب‌شناسی سردی روابط دو کشور	۸۸
جمهوری تاجیکستان	۹۴
روابط دو کشور پیش از استقلال	۹۴
روابط دو کشور پس از استقلال	۹۶
تبادلات فرهنگی	۹۸
ادبیات و زبان	۱۰۳
موسیقی	۱۰۶
رسانه و سینما	۱۰۶
دین	۱۰۹
جمهوری ترکمنستان	۱۱۳
روابط دو کشور پیش از استقلال	۱۱۳
روابط دو کشور پس از فروپاشی	۱۱۹
تبادلات فرهنگی	۱۲۱
موسیقی	۱۲۴
آداب و رسوم	۱۲۶
فصل سوم: تگاهی به عملکرد فرهنگی ایران	۱۲۷
جمهوری ارمنستان	۱۳۰
جمهوری آذربایجان	۱۳۱
جمهوری ازبکستان	۱۳۳

جمهوری تاجیکستان.....	۱۴۳
جمهوری ترکمنستان.....	۱۴۷
فصل چهارم: چالش‌ها و موانع هویتی رقیب قدرت نرم ایران ۱۵۱	
روسیه.....	۱۵۱
ایالات متحده آمریکا.....	۱۵۸
چین.....	۱۶۱
ترکیه.....	۱۶۴
افراتگرایی اسلامی.....	۱۷۹
شكل‌گیری هویت‌های ملی رقیب	۱۸۴
فصل پنجم: جمع‌بندی؛ ایران فرهنگی و باز تولید	
قدرت نرم ایران در منطقه	۲۱۳
کتابنامه	۲۲۱

مقدمه

در پی فروپاشی اتحاد شوروی، ایران با شماری از کشورهای تازه استقلال یافته در همسایگی خود مواجه شد که فرایند نسبتاً سریع دستیابی به استقلال و رهایی از یوغ شوروی بیشترشان را به شوک فرو برده بود. شمار اندکی از این جمهوری‌های پیشین شوروی، برای استقلال آماده بودند؛ اما به هر حال، کشورهای تازه استقلال یافته باید با دشواری‌های زیاد و بی‌سابقه‌ای دست‌وینجه نرم می‌کردند و با پرسش‌های بی‌شماری رو به رو می‌شدند. مهم‌ترین مشکلات پیش‌رو عبارت بودند از: یافتن منابع جدید درآمد برای دولت‌ها که از یارانه‌های مسکو محروم شده بودند، مبارزه با فقر گسترده، تلاش برای کنترل مؤثر بر قلمروی کشور و در بعضی موارد تجربه جنگ داخلی یا جنگ با کشور همسایه و تهدیدهای امنیتی دیگر که احتمال سرزیز آنها به کشورهای دیگر وجود داشت. همچنین مسائل هریتی به‌ویژه هویت ملی، مهم‌ترین پرسشی بود که پیش‌روی دولت‌ها قرار داشت و در بیشتر کشورها هنوز نیز آنها را به چالش می‌کشد.

در واقع، فرایند کنار آمدن با این دشواری‌ها و پرسش‌ها هنوز پایان یافته تلقی نمی‌شود. جمهوری‌های جوان آسیای مرکزی و قفقاز ناچار به خلق روایت‌های ملی برای تحکیم استقلال و حاکمیت ملی بودند. تاریخ‌نگاران و قوم‌نگاران شوروی مواد لازم برای این مهم را تا اندازه زیادی فراهم کرده بود. با این حال، میان کشورهای تازه استقلال یافته تفاوت‌های زیادی وجود داشت. برخی از این ملت‌ها مانند ارمنه و گرجی‌ها، مدت‌ها پیش از قرار گرفتن تحت سلطه روس‌ها، سابقه استقلال و حاکمیت داشتند و در دوران شوروی نیز جنبش استقلال طلب

در آنها حضور داشت. در نتیجه این تفاوت‌ها، کشورهای تازه استقلال یافته با درجات متفاوتی از سردرگمی در قبال هویت ملی مواجه بودند. به نظر می‌رسید کشورهای آسیای مرکزی از جهت هویت و انسجام ملی آسیب‌پذیرترین‌ها باشند. به‌زعم اغلب رهبران این کشورها، قدرت‌های بیرونی، چه جهانی و چه منطقه‌ای، بازیگرانی بودند که می‌توانستند با کمک‌های مالی، نظامی و اقتصادی خود به کاهش مشکلات کمک کنند. حتی دشمن جلوه دادن کشورهای خارجی در چشم ملت، به کار حکام اقتدارگرا می‌آمد.

البته باید گفت جمهوری‌های تازه استقلال یافته فقط در دسر به شمار نمی‌آمدند و چیزهایی هم برای ارائه به کشورهای دیگر داشتند؛ مانند منابع طبیعی، بازارهای بکر، و موقعیت رئوپلیتیک. آنها همچنین می‌توانستند متحداً سیاسی بالقوه هریک از همسایگان در صحنه جهانی باشند. بنابراین قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای، به سرعت برنامه‌ریزی و تعیین دستور کار را برای تنظیم روابطشان با کشورهای اوراسیا آغاز کردند. با توجه به تحول سرشت قدرت و اهمیت فزاینده قدرت نرم، بهره‌گیری از ابزارهای قدرت نرم و دیپلماسی عمومی و سیاست‌هایی که در بلندمدت اثربخش خواهند بود، در دستور کار بازیگران نقش‌آفرین در صحنه اوراسیا قرار گرفت و با گذشت زمان اهمیت بیشتری یافت. اوراسیا هنوز صحنه بازی بزرگ و رقابت میان قدرت‌های متعددی است که اغلب تلاش می‌کنند با توسل به قدرت نرم، در زمینه‌های مختلف، دستاوردهای کوتاه‌مدت و بلندمدت خود را تضمین کنند. عقب ماندن ایران در صحنه این بازی بزرگ، با توجه به پتانسیل عظیمی که کشورمان برای برتری از بسیاری از بازیگران دیگر در عرصه قدرت نرم دارد، وضعیت خواهند نخواهد بود. همین دغدغه، ایده نگارش اثر پیش‌رو را پدید آورد.

در این نوشتار تلاش شده است مخاطب از چشم‌اندازی تازه با جایگاه و منافع کشورمان در جمهوری‌های پیشین شوروی آشنا شود. به منظور بررسی

دقیق‌تر، پنج کشور ارمنستان، ازبکستان، جمهوری آذربایجان، تاجیکستان و ترکمنستان را انتخاب کرده‌ایم. شمار آثار فارسی که مستقیم به مسئله بسیار مهم قدرت نرم ایران در این منطقه پرداخته باشند، اندک است.

فصل اول کتاب به چهارچوب نظری، یعنی نظریه قدرت نرم و مبحث دیپلماسی عمومی اختصاص یافته است. در این فصل با سؤال اصلی و فرضیه اثر و تفاوت قدرت نرم ایرانی با نوع غربی آن آشنا خواهیم شد. در فصل دوم با سیمای کلی کشورهای اوراسیا از حیث جمعیت، اقوام، زبان و مذهب آشنا می‌شویم. در فصل سوم به آن دسته از ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی کشورهای منطقه که می‌تواند منابع قدرت نرم ایران تلقی شود و روابط فرهنگی و سیاسی کشورمان با آنها می‌پردازیم. در فصل سوم عملکرد ایران را در منطقه بررسی کرده و راهکارهایی برای بهبود آن ارائه کرده‌ایم. فصل چهارم به موانع تحقق قدرت نرم ایران در منطقه، یعنی بازیگران و گفتمان‌های رقب اختصاص یافته است تا سرانجام براساس آنچه بیان شده است، به آسیب‌شناسی، ارائه راهکار و ترسیم چشم‌انداز بپردازیم.

نویسنده‌گان کتاب پیش‌رو بر خود لازم می‌دانند از خانم مژگان گلچین و آقایان حسین صوراناری و محمدرضا صالحی که به ترتیب بخشی از اطلاعات مربوط به کشورهای جمهوری آذربایجان، ازبکستان و تاجیکستان حاصل کوشش آنان بود، سپاسگزاری کنند.